

Международни стандарти за използване на оръжие при задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпление

Весела Генова – специалист I ст., доктор

Задържането на лица е значимо и често упражнявано полицейско правомощие. Едни от най-сложните и проблемни ситуации в дейността на полицията възникват, когато се задържат лица, заподозрени в извършване на престъпления. Тези лица се различават от обикновените правонарушители, поради по-високата степен на тяхната обществена опасност и по-голямата вероятност да бъдат въоръжени, да окажат съпротива или да нападнат полицаите, осъществяващи ареста. Могат да настъпят ситуации, свързани с преследване, или да се действа с изненада с цел да бъдат осуетени опити за бягство. Това генерира висок риск за здравето и живота на участващите в задържането служители. Ето защо се налага често да се използва сила или оръжие, които, от своя страна, могат да доведат до сериозни наранявания или смърт на обектите на задържане.

В този контекст съществено внимание следва да се отдели на въпроса дали и в каква степен органите на полицията могат легитимно да употребяват оръжие при задържане на заподозрени в извършване на престъпления без да нарушават международните актове, защитаващи правото на живот на индивида като универсално и основополагащо в системата на основните права и свободи на гражданите в съвременните демократични общества.

В нашето законодателство (чл.72-74 ЗМВР, чл.12,12а и други НК) се регламентират най-общо основанията и реда за приложение на силовите полицейски правомощия, включително употребата на оръжие. Тези нормативни актове задават общата, обобщена рамка, но не могат да изчерпят детайлно възникващите в полицейската практика ситуации и дават широко поле за преценка на служителите във всеки конкретен случай.

Употребата на оръжие при задържането на лица разкрива редица специфики. Международните актове и юриспруденцията на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ) отдават особено значение на факта дали задържането се извършва вследствие планирана и предварително подготвена полицейска операция или се осъществява внезапно, когато основанията за задържане възникнат спонтанно при изпълнението на друга полицейска дейност.

В първия случай, когато лицето се издирва или укрива, когато е необходимо да бъде заловено на местопрестъплението или в процеса на подготовка на престъ-

пната му дейност, органите на полицията разработват и провеждат полицейски операции. Те се характеризират с наличието на предварителна и с по-голяма степен на определеност информация относно личността на обекта на задържането, неговите личностни особености, навици, начин на действие, степен на агресивност. Те предполагат фаза на предварителна подготовка и планиране, при които се избират подходящо време и място на провеждане, оптимален брой участници и разработване на необходимите тактически действия. При тях следва да бъдат планирани мерки за безопасност на служителите и снабдяването им с необходимите лични защитни средства, предпазващи ги от противоправно нападение и други действия, свързани с насилие. Поради това международните стандарти и изисквания относно зачитане правото на живот на обекта на задържане при тях са високи.

Често срещани са и ситуациите, при които информацията за извършвано или извършено престъпление постъпва спонтанно и налага незабавно действие за задържане на заподозрения. Значителна част от тези ситуации имат рутинен характер, тъй като отразяват типични и повтарящи се модели от полицейската практика. Такива могат да бъдат преследването на лица, осуетили осъществяването на легитимни полицейски действия, случаи, възникнали при провеждане на заградителни мероприятия, при извършване на проверки на МПС и помещения, задържане на лице в момента на извършване на престъпна дейност и други. При тях по принцип предварителната информация относно извършителя и правонарушението е по-малка по обем, не винаги броят на участващите служители е оптимален и времето за реакция е ограничено. В този контекст международните стандарти за използване на сила и оръжие отчитат елементите на изненада и повишен риск, с които се характеризират тези ситуации. Предвид типичността и честата им повторяемост обаче, стандартите предвиждат създаване и прилагане на предварително разработени методически указания или инструкции, съдържащи общи правила за действие при тяхното възникване.

Международните изисквания и стандарти за използване на оръжие при задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпления, на първо място изискват създаване на адекватна **правна уредба от националните законодателства**. Тя трябва да предоставя достатъчно гаранции и да осигурява необходимия баланс между основните права на гражданите и легитимното упражняване на силовите полицейски правомощия. Стандартите в тази област се съдържат в между-

народното законодателство и в юриспруденцията на ЕСПЧ. Последната посочва несъответствията на регламентите на националното право с международното като въз основа на конкретни, разгледани от съда случаи, се създават допълнителни критерии за преценка на правомерността на полицейските действия.

Съгласно Основните принципи на ООН относно използването на сила и огнестрелни оръжия от правоприлагащите органи, приети на 7 септември 1990 от Осмия конгрес на ООН, използването на оръжие с намерение да се причини смърт е допустимо единствено ако е неизбежно с оглед защита на собствения живот или живота на другото (чл.9). В останалите случаи правоприлагащите органи са длъжни да действат в съответствие с тежестта на престъплението и преследваната законна цел (чл.5). Националните норми и правила относно използването на огнестрелно оръжие трябва да обезпечат неговата употреба единствено когато са налице определени основания и по начин, ограничаващ опасността от прекомерна вреда.

Съгласно член 2 от Конвенцията за защита правата и основните свободи (КПЗЧОС) правото на живот на всеки е защитено от закона. Тази разпоредба има основополагащ характер и провъзгласява една от основните ценности на демократичните общества, членуващи в Съвета на Европа. Правоприлагащите органи са длъжни да подложат твърденията за нарушението ѝ на най-старателна преценка. При използване на сила от държавни служители, трябва да бъдат взети предвид не само действията на държавните органи, които на практика са приложили силата, но също и тяхното планиране и контрол и съответствието им с приложимата законна или подзаконна нормативна уредба, както и всички съпътстващи конкретния случай обстоятелства.

Използването на сила, която може да причини смърт на лице, е обосновано при определени обстоятелства, които обаче трябва да бъдат тълкувани стеснително предвид основополагащия характер на правото на живот. Сред тези обстоятелства е легитимната цел за осъществяване на законен арест, но при условията на абсолютна необходимост. Това означава използването да бъде строго съразмерно с оглед конкретните обстоятелства. Предвид на това се приема, че такава необходимост липсва, когато е известно, че лицето, което следва да бъде задържано, не представлява заплаха за живота или здравето и не е заподозряно в извършване на престъпление, свързано с насилие. Тези обстоятелства трябва да бъдат спазени дори ако използването на сила, причиняваща смърт, може да доведе до загубване на възможността за задържане на лицето.

Член 2 от КЗПЧОС вменява като основно задължение на държавите да гарантират правото на живот чрез приемане на подходяща законова и подзаконова нормативна уредба, определяща ограничените обстоятелства, при които правоприлагащите органи могат да използват сила и огнестрелно оръжие, в светлината на посочените международни изисквания.

Международните стандарти във връзка с използване на оръжие при задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпления, визират и **прилагането на принципите за абсолютната необходимост и пропорционалност** при упражняване на това полицейско правомощие. Правоприлагащите органи трябва да бъдат обучени да преценяват дали съществува или не абсолютна необходимост от използване на огнестрелно оръжие не само спазвайки основанията, посочени в съответните правила, но също и да отчитат на приоритета на зачитането на човешкия живот като основна ценност. Тези стандарти се формират предимно на база преценката на ЕСПЧ по конкретни дела и имат голямо значение за изготвянето на допълнителни критерии, от които да се ръководят полицейските служители в подобни ситуации. Особено внимание заслужава становището на ЕСПЧ, че пропуските при планиране, провеждане и контрол на полицейските операции за задържане на лица също могат да доведат до вземане на неправилни решения от участващите в тях служители и в редица случаи - до неправомерно лишаване от живот на обекта на задържането.

В последващото изложение ще бъдат анализирани няколко ключови съдебни решения от юриспруденцията на Европейския съд за правата на човека, в които се задават основните критерии за допустимост и правомерност при използването на оръжие от органите на полицията при задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпления.

Първият случай илюстрира голямото значение, което ЕСПЧ отдава на **доброто планиране и правилната подготовка и провеждане** на подобни полицейски операции. Според съда е необходимо да бъдат взети всички мерки за запазване живота на заподозрените, ако те не представляват опасност в конкретния случай, независимо от потенциалния риск от неизвършване на задържането, който съществува.

МАККАН И ДРУГИ СРЕЩУ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Обстоятелства по случая

В началото на 1988 г. властите във Великобритания, Испания и Гибралтар били предупредени, че около 8.03.1988 г. ИРА подготвя терористичен акт на територията на Гибралтар, при смяна на караула на Кралската гвардия всеки вторник в 11 часа в Инс Хол. Сведенията сочели, че за целта ще бъдат използвани експлозивни, най-вероятно бомба. Била подготвена мащабна операция по залавяне на терористите под ръководството на комисаря на Гибралтарската полиция в сътрудничество с английски и испански полицаи и военни.

Били формирани 3 групи: военна група – от представители на SAS и персонал по обезвреждане на бомби, полицейска група и група за наблюдение и осигуряване. Всяка от тях имала собствени средства за комуникация и собствен контролен пункт. Проведени били няколко инструктажа на групите поотделно, като се акцентирало върху събирането на доказателства за осъждане на терористите, употреба на минимум сила при задържането на подозрителни лица. Разяснени били правилата за използване на огнестрелно оръжие, физическа сила и помощни средства.

Групата за наблюдение получила информация, че атаката ще бъде извършена от група от 3-ма терористи, която включва Даниел МакКан – осъждан на 2 години лишаване от свобода за притежаване на взривни вещества, Син Савидж – експерт по експлозивите и Мериа Фарел – осъждана на 14 години лишаване от свобода за причиняване на бомбени атентати, смятана за лидер на ИРА сред затворниците. На участниците в полицейската операция били показани снимки на заподозрените. Те били определени като опасни терористи, които няма да се колебаят да стрелят срещу полицията. Предполагало се, че експлозивът ще бъде скрит в лек автомобил, но може да бъде използван и втори автомобил – “блокиращ”, без бомба, за да бъдат заблудени органите на властта при евентуално изтичане на информация. Като най-вероятен начин на взривяване бил посочен дистанционния и радиоконтролиран метод. Отхвърлена била възможността да се ползва таймер, поради многото щети за гражданите, предизвикани при предишна експлозия. Смятало се, че в момента на ареста терористите ще търсят начин да взривят бомбата с уред за дистанционно взривяване, задействан чрез бутон.

Операцията започва на 06.03.1988 г. в 8 часа. Участниците в нея патрулирали в близост до Инс Хол в цивилни дрехи по двойки. Били въоръжени с пистолети и носели радиостанции за връзка.

Към 12,30 часа полицаи докладвал за паркиран в предполагаемия район автомобил, чиито водач търсел нещо между седалките, после го заключил и се отдалечил към Южната порта на града. В 12,45 се получил сигнал за бяло "Рено", паркирано в района, чиито водач напуснал автомобила. Към 14 часа на наблюдаваната територия се явил Савидж, който бил разпознат от двама полицаи. За това обаче ръководителят на операцията бил уведомен едва в 15 часа.

Междувременно било получено потвърждение, че тримата заподозрени вече са преминали с автомобил през Южната част на града. Тяхната пълна идентификация е извършена към 15,25 часа, когато паркирали автомобила и се отдалечили в северна посока. Един от военните му направил външен оглед, но не забелязал нищо подозрително. Единственото, което му направило впечатление, било, че антената била твърде ръждясала и не отговаряла на възрастта на автомобила, който изглеждал нов. Ръководството интерпретирало тази информация като индикация, че колата-бомба е идентифицирана и я изпратило до всички участници в операцията. Създадо се впечатление, че устройството, с което ще бъде взривена бомбата, се намира у някой от тримата заподозрени – МакКан, Савидж или Фарел. Поради това в 15,40 часа комисарят отдал разпореждане те да бъдат арестувани.

През това време заподозрените тръгнали в две различни посоки. Патрулът, в чиято зона за охрана се намирали МакКан и Фарел, предприел акция за задържането им. Когато полицаите били на 10 метра от тях, МакКан се обърнал и ги видял. Преместил бързо (с агресивен според патрулиращия жест) ръката си пред тялото, което било възприето като заплаха за евентуално натискане на бутон на устройство за дистанционно взривяване. Единият от патрулиращите стрелял в гърба на МакКан от три метра, като не си спомня дали е дал предупредителен изстрел. С периферното си зрение видял, че Фарел се е полуобърнала, посягайки към вътрешността на чантата си. Помислил, че тя също носи устройство за взривяване и стрелял 1 път в гърба ѝ. После стрелял още веднъж в тялото на МакКан и два пъти в главата му. Изстрелял общо 5 патрона. Вторият патрулиращ стрелял по Фарел 8 пъти. Според дадените по-късно обяснения целта била да се осуети възможността някой от тях да натисне бутона за взривяване на колата-бомба.

Свидетели на инцидента съобщават, че преди започване на стрелбата се

чули сирени от полицейски автомобил и това предизвикало реакция у Фарел и МакКан, които се обърнали и видели патрулиращите, преди да успеят да ги арестуват. Впоследствие се изяснило, че точно по това време ръководителите на операцията повикали патрулен автомобил от полицейското управление на Гибралтар за да го използват за целите на операцията. Тъй като имало задръстване, автомобилът пунал звуковия сигнал, за да изпълни незабавно разпореждането на комисаря.

След като се разделил с другите заподозрени, Савидж бил проследен от един от патрулите в цивилно облекло. Единият патрулиращ се приближил на три метра от него с намерение да го арестува и в това време се чула стрелба. Другият, който бил по-далече от заподозрения, извикал “Стой!”. Савидж се полуобърнал и насочил дясната си ръка към бедрото. Патрулиращите помислили, че ще задейства взривно устройство. С едната ръка единият от тях избутал жена, която случайно се намирала на мястото на инцидента и стрелял от около 2-3 метра 9 пъти, целейки се в центъра на тялото на Савидж и после – 2 пъти в главата му. Другият полицаи възприел изражението на Савидж като агресивно и заплашително и стрелял в тялото му 6 пъти. Пострадалият бил застрелян с общо 16 куршума.

При огледа на телата не били намерени никакви взривяващи устройства или оръжия. Не било отбелязано обаче, точното положение, в което били намерени убитите, както и не били направени снимки и фотоалбуми. В автомобила на заподозрените не била намерена бомба или друг експлозив. В чантата на Фарел имало ключ от автомобил, в който намерили ключ за друг автомобил, регистриран на името на Катрин Смит (име, с което Фарел преминала границата с Испания). Във втория автомобил, в пространството около волана, намерили 5 пакета експлозив (общо 64 кг) с по 5 детонатора и по два таймера. Устройствата не били заредени, нито свързани.

Във Великобритания било образувано наказателно производство за убийството на тримата заподозрени. Назначена била балистична експертиза. След проведен експеримент експертите установили, че от мястото, на което се намирали заподозрените, не е могло да бъде взривена предполагаемата кола-бомба, тъй като имало много сгради, които поглъщали радиосигнала. Също така те свидетелствали, че “колата-бомба” е могла да бъде обезвредена след демонтиране на антената. Делото се гледало от съд с жури, който приел, че е налице законосъобразно използване на огнестрелно оръжие от участвалите в операцията служители. През

април 1988 г. бил излъчен документалният филм “Death of Rock”, където била направена пълна възстановка на инцидента при сътрудничеството на испанската полиция. В него били представени доказателства, невзети предвид при гледането на делото във Великобритания.

Анализ на случая

ЕСПЧ признава, че официалните власти са били изправени срещу ИРА – една организация със стройна йерархия и структура, извършваща атентати с експлозивни и разполагаща с експерти по използване на взривни устройства. По-голямата част от нейните членове били осъждани за подобни деяния. Тази организация демонстрирала неуважение към човешкия живот. Взет бил предвид и фактът, че е била налице предварителна информация за извършване на терористичен акт.

Въпреки това ЕСПЧ смята, че в дадения случай употребената сила от участниците в полицейската операция не е била абсолютно необходима и е допуснато нарушение на чл.2 от ЕКПЧ. Ето защо следва да се ангажира отговорността на държавите за неправомерните действия на техните служители.

Аргументите на съда са свързани най-напред с **нарушаването на принципа на необходимост и пропорционалност при използването на сила и огнестрелно оръжие** от участващите в операцията служители. Последните наистина смятали, че според дадената им предварителна информация за заподозрените, употребата на огнестрелно оръжие е било единствена алтернатива. Те останали с впечатление, че предотвратяват експлозия, която може да отнеме живота на много хора и преценявали действията си като абсолютно необходими и правилни. Това свое убеждение те градяли върху предварителната информация, че колата-бомба може да бъде задействана чрез бутон на взривно устройство, носено от заподозрените, както и че ако бъде допусната експлозия, ще бъдат нанесени сериозни щети. Участниците в операцията били предупредени, че лицата са въоръжени и ще се съпротивляват при зъдържане.

От друга страна, с поведението си в конкретния случай заподозрените не са провокирали използване на огнестрелно оръжие. Те са застреляни от близко разстояние, преди да паднат или в момента на падането им на земята. И четиримата служители стреляли за да убият заподозрените, тъй като само така можели да предотвратят възможността да се задействат детонаторите, носени у тях.

Независимо от факта, че впоследствие информацията относно заподозрените

се е оказала грешна, ЕСПЧ смята, че действията на участниците в операцията сами по себе си не са довели до нарушаване на чл.2 от КПЗЧОС. Да се приеме обратното би било нереалистично изискване към органите на реда. То би им отнело възможността да изпълняват служебните си задължения и да защитят своя живот и този на останалите граждани. Въпреки това обаче, в поведението на участващите в операцията липсва уважение към живота на индивида, бил той и опасен, заподозрян в извършване на терористичен акт, което уважение трябва да лежи в основата на законодателството във всички демократични общества.

Поради това ЕСПЧ смята, че именно **контролът и организацията на проведената полицейска операция** са довели до неприемливия резултат да бъдат лишени от живот невъоръжени лица, които в конкретния случай с нищо не са предизвикали употреба на оръжие от полицейските органи. Посочват се редица пропуски и неточности при планирането и провеждането на полицейската операция.

Според отдадените разпореждания от ръководителя на операцията – комисаря на Гибралтарската полиция, целта била заподозрените да бъдат задържани, дори било обсъждано подходящо място за това на територията на Гибралтар. Ръководителите на операцията разполагали с пълна информация за заподозрените – фотографии, неистински имена, с които пресекли границата с Испания, информация, постъпваща от групата за наблюдение. Въпреки преценката, че на този етап полицията не разполагала с достатъчно доказателства и не е било напълно сигурно, че точно тези лица ще извършат терористичния акт, оставането им на свобода на Гибралтарска територия се оценява от ЕСПЧ като изключително рискован ход.

Опасността за гражданите на Гибралтар, съществувала при самото влизане на терористите в страната, която е била изтъкната като основание за употребата на огнестрелно оръжие, не само че не е била предотвратена при провеждане на операцията, а напротив – се е увеличила. Поради това дискуссионен остава въпросът защо заподозрените не са били арестувани още при влизането им в Гибралтар, ако имало висока степен на сигурност, че същите ще извършат терористичен акт.

При планирането и провеждането на операцията за задържане не са били налице гаранции, че ще бъдат събрани допълнителни доказателства, които да обосноват законосъобразността на ареста на заподозрените.

Освен това информацията е била ограничена, а редица данни – неверни.

Преценките относно колата-бомба, наличието на детониращо радиоустройство, на огнестрелно оръжие у заподозрените и други се оказват неверни, както и изградените въз основа на тях версии.

При планиране на операцията не е обсъдена хипотезата, произтичащата от по-ранното появяване на заподозрените в Гибралтар (на 06.03. 1988 вместо на 08.03.1988), а именно, че може да са дошли само на разузнавателна мисия, а не за да извършат самия терористичен акт.

На участниците в операцията не е дадено достатъчно ясно и професионално описание на детониращото устройство – големина, форма и т.н. като се имат предвид големите възможности на ИРА в това отношение.

Редица хипотези в процеса на операцията били предавани като сигурна информация. Например впечатленията на патрулиращия относно радиоантената на автомобила, която показвала, че не се изключва наличие на бомба в него, били предадени като сигурна информация, че в този автомобил има такава. По този начин не била планирана защита срещу грешка и служителите били мотивирани да смятат, употребата на огнестрелно оръжие е законосъобразна.

При извършване на инструктажите било обсъждано и дали участниците ще имат достатъчно време да застрелят заподозрените преди последните да се натиснали бутона, с който се задейства взривното устройство. Това показва, че ръководителите на операцията не са изпълнили задължението да покажат уважение към правото на живот на заподозрените и при оценка на информацията, с която разполагат, да проявят най-голяма грижа за неговото запазване, въпреки, че последните могат да бъдат предполагаеми извършители на терористичен акт.

Поради това ЕСПЧ смята, че при организиране и провеждане на полицейска операция правото на живот на гражданите, включително и на извършителите на тежки престъпления, трябва да бъде стриктно спазвано, като се планират гаранции за защита срещу грешки или злоупотреби, което е едно от основните задължения на държавните органи в демократичните общества.

Следващият случай, отразяващ практиката на българските правоохранителни органи при провеждане на полицейски операции за задържане на извършили престъпление лица, е също знаков в юриспруденцията на ЕСПЧ. Той създава редица стандарти, които представляват отправна точка при постановяване на други съдебни решения в тази област.

НАЧОВА И ДРУГИ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ

Обстоятелства по случая

Пострадалите Ангелов и Петков, на по двадесет и една години, български граждани от ромски произход, отслужвали задължителна военна служба в армията - Строителни войски. Неколкократно били арестувани и осъдени за самоволно отклоняване от военна служба.

На 15 юли 1996 г. те избягали от намиращата се извън мястото за лишаване от свобода строителна площадка, на която били заведени на работа, и отишли в дома на бабата на единия от тях в село Лесура. И двамата не били въоръжени. Веднага били включени в списъка на издирваните от Военна полиция лица и била издадена заповед за тяхното задържане.

Скоро бил получен анонимен сигнал относно мястото, където пострадалите се укривали. Единият от тях вече е бил откриван и арестуван там при предходните му самоволни отклонения от военна служба.

В операцията по задържането участвали четирима служители на военна полиция, а непосредственото ръководство било възложено на майор, който познавал обстановката в селото. На участващите било указано да носят “в съответствие с правилника” пистолети, автоматични пушки и бронирани жилетки и били уведомени, че бегълците са осъждани и са избягали от затвора. Наредено им било да използват според обстоятелствата всички средства за осъществяване на ареста. По време на операцията участниците разполагали с три автомата “Калашников”. По пътя към селото майорът устно инструктирал полицейските служители относно тактиката на влизане в къщата. Единият от служителите познавал мястото, тъй като веднъж участвал в операция по задържане на единия от пострадалите.

След пристигането на служителите на Военна полиция пред къщата, бегълците се опитали да избягат през прозореца. Полицейските служители чули звук от счупено стъкло и изскочили от автомобила в движение. Единият от служителите, като ги видял да тичат към съседния двор, извикал: “Спри, военна полиция!”. Извадил пистолета си, но не произвел изстрели. Двамата мъже продължили да тичат. Ръководителят на операцията също им извикал да спрат и започнал да стреля с автомат. Пострадалите били ранени смъртоносно и починали на път за болницата.

На местопроизшествието били намерени девет гилзи - една - на улицата

пред къщата, четири - в двора зад къщата близо до оградата със съседния двор, три - в двора на съседа, а последната гилза била открита впоследствие. Намерени били петна от кръв близо до оградата, която пострадалите очевидно са се опитвали да прескочат, когато били застреляни. Единият пострадал имал огнестрелна рана в гърдите с посока на изстрела “отпред назад”, а другият - рана на задната част с посока на изстрела е била “отзад напред”.

Образувано било наказателно производство за разследване на смъртните случаи от военен следовател, което било прекратено с аргумента, че майорът действал законосъобразно и в съответствие с Устава на Военна полиция. Последващите жалби срещу прекратяване на разследването били отхвърлени.

Анализ на случая

ЕСПЧ приел, че член 2 от КЗПЧОС забранява използването на огнестрелно оръжие за задържането на лица, които, подобно на двамата пострадали, са заподозрени в извършване на престъпления, несвързани с насилие, не са въоръжени и не създават заплаха за арестуващите ги полицейски служители или околните. Ето защо държавата следва да носи отговорност за лишаване от живот на тези лица поради факта, че в нарушение на член 2 от Конвенцията за тяхното задържане е приложена сила, довела до смъртта им. Налице е и допълнително утежняване на отговорността поради обстоятелството, че е използвана прекомерна огнева мощ и че държавните органи не са планирали и контролирали операцията по задържането по съвместим с член 2 от Конвенцията начин.

На първо място ЕСПЧ изтъква **несъответствие на българската нормативна уредба с европейските стандарти** по отношение планирането и осъществяването на полицейски операции за задържане на лица. Той смята, че във вътрешното право и съдебна практика липсва съответстваща на КЗПЧОС уредба на използването на огнестрелно оръжие от държавни служители. В разглеждания случай държавните органи са имали право да приложат смъртоносна сила при обстоятелства, при които това не е било абсолютно необходимо. Този факт сам по себе си представлява нарушение на член 2 от КЗПЧОС.

Относимите правила от Устава на Военна полиция, приет от Министерство на отбраната на 21 декември 1994 г., необнародван, относно използването на огнестрелно оръжие на практика са допускали употребата на сила, причиняваща смърт, при арестуването на военнослужещ, дори за маловажно престъпление. Те

не са съдържали ясни гаранции за предотвратяване на произволното лишаване от живот. Съгласно този нормативен акт е било законосъобразно да се застреля беглец, който не се предаде незабавно след устно предупреждение и стрелба във въздуха като редакцията относно използването на огнестрелно оръжие е била обща и неточна.¹

Тук следва да се посочи, че до 1997 г. действащият тогава Закон за националната полиция² в чл.42, ал.1 т. 4 предвижда използване на огнестрелно оръжие от полицията при задържане на лице след предупреждение, ако последното е извършило или извършва престъпление от общ характер. На практика тази разпоредба не отчита степента на тежест и характера на извършеното от лицето деяние и е дала възможност и на полицейските служители да употребяват сила, която води до смърт на обекта на задържането дори при извършване на леки престъпления и маловажни случаи.

Според тълкувателно решение №12/1973 г. на Върховния съд на Р България изискването за съразмерност на приложената сила се съдържа във вътрешното наказателно право (чл.12 от НК). Това тълкуване обаче, не е приложено от българския съд в настоящия случай.

През 1997 г. тази празнота е запълнена с приемането на нов член 12а в Наказателния кодекс. Тази разпоредба предвижда, че не е общественоопасно причиняването на вреди на лице, извършило престъпление при неговото задържане за предаване на органите на властта и предотвратяване на възможността за извършване на друго престъпление, ако няма друг начин за неговото задържане и ако при това задържане не е допуснато превишаване на необходимите и законосъобразни мерки. Взетите мерки не се считат за необходими, когато има явно несъответствие между тях и характера на извършеното от задържаното лице престъпление, както и когато на лицето без необходимост се причинява явно прекомерна вреда.

Последвалите след 1997 закони за министерство на вътрешните работи³,

---

¹ През декември 2000 този устав е заменен с Наредба № 7 от 06.12.2000 г. за използване на физическа сила, помощни средства и оръжие от органите на Военна полиция (обнародвана в ДВ брой № 102/2000 и изм.2001). Съгласно член 21 от Наредбата, огнестрелни оръжия могат да се използват, при задържане на лице, извършило престъпление от общ характер. Съгласно членове 2, 4 (1) и 21 от Наредбата необходимо е да се отчита естеството на престъплението, извършено от лицето, спрямо което се използват физическата сила или огнестрелните оръжия, както и личността на нарушителя.

² Закон за националната полиция обн.ДВ бр.109/1993.

³ Закон за министерство на вътрешните работи (ЗМВР) обн.ДВ бр.122/19.12.1997; ЗМВР обн. ДВ бр.17/2003; ЗМВР обн. ДВ бр.17/24.02.2006 изм и доп.

включително и сега действащият, предвиждат използване на оръжие като крайна мярка, след предупреждение при задържане на лице, извършило престъпление от общ характер, ако то оказва съпротива или се опитва да избяга. Тази правна регламентация отново не предвижда изрично при използването на оръжие да се отчита тежестта и характера на извършеното престъпление от обекта на задържането. Като се има предвид наличието на чл.12 а НК се създава впечатление за несъответствие между различните законови уредби. Освен това, за да бъде легитимно лишаването от живот, което води до нарушаване на универсално право на гражданите, следва да бъде регламентирано с ясни и непротиворечиви правила. Поради това този пропуск следва да бъде отстранен при по-нататъшното усъвършенстване на законодателството.

ЕСПЧ посочва и редица **пропуски в начина на планиране на операцията по задържането.**

Той счита, че държавните органи не са изпълнили задължението си да ограничат опасността от лишаване от живот, тъй като на участващите в ареста служители е било указано да използват всички налични средства за да го осъществят при пренебрегване на факта, че бегълците не са били въоръжени и не са представлявали заплаха за живота или здравето на останалите. Те са избягали без да използват насилие, като просто са напуснали работното си място, което е било извън мястото за изтърпяване на наказанието.

ЕСПЧ смята, че основен елемент от планиране задържането на дадено лице трябва да бъде анализът на цялата налична информация относно съотносимите обстоятелства, включително, като абсолютен минимум, естеството на престъплението, извършено от лицето, което следва да бъде задържано, и степента на неговата обществена опасност. Въпросът дали и при какви обстоятелства да се прибегне до огнестрелно оръжие ако съответното лице се опитва да избяга, трябва да бъде решен на основата на ясни правни разпоредби и подходящо обучение от гледна точка на наличната информация.

Според ЕСПЧ, действащите правила са позволили изпращането на отряд от тежковъоръжени полицаи за задържане на двама мъже без предварително обсъждане на заплахата, която последните представляват, или изясняване на необходимостта от ограничаване на опасността за живота. Това показва, че начинът на планиране и контролиране на операцията по задържането не е била съобразена с върховенството на правото на живот.

Използването на сила, която може да доведе до смърт на лицето, обект на задържане, не може да се счита за “абсолютно необходимо”, когато е известно, че то не представлява заплаха за живота или здравето на служителите и околните. В разглеждания случай са били налице други налични средства за осъществяване на ареста: служителите са имали джип, операцията се състояла в малко селце през деня и поведението на пострадалите е било предсказуемо, тъй като, при предходното бягство, единият от тях е бил открит на същия адрес. Освен това участващите в операцията били наясно, че бегълците не са въоръжени с огнестрелно оръжие.

Макар да е бил въоръжен и с пистолет, ръководителят на операцията е използвал автомата си, дори е приложил автоматична стрелба. По този начин необходимата точност на прицелване в нежизнено важни органи е било затруднено.

Единият от пострадалите бил ранен в гърдите като на това обстоятелство не е дадено приемливо обяснение. Поради това не може да се изключи възможността той да се е обърнал, за да се предаде и въпреки това да е бил застрелян.

В решението по следващото ключово дело ЕСПЧ установява важни критерии относно използването на оръжие от органите на полицията при една типична, често срещана ситуация каквато е **преследването на правонарушител, който не изпълнява полицейско разпореждане.**

МАКАРАЦИС СРЕЩУ ГЪРЦИЯ

Обстоятелства по случая

На 13.09.1995 г. вечерта, Макарацис, гръцки гражданин, преминал с висока скорост на червен светофар на кръстовище в центъра на Атина, в близост до Американското посолство. Двама пътни полицаи подали сигнал за спиране, но той не се подчинил, а прелетял покрай тях без да намали скоростта. Започнало преследване на нарушителя. В него се включили множество полицейски служители, които в този момент били на смяна на близки постове. Започнала стрелба, като полицаите първоначално стреляли във въздуха, а в последствие - и по автомобила. Накрая той бил блокиран от 5 полицейски автомобили в района на една бензиностанция и пострадалият бил извлечен от вътре и задържан. Той бил ранен на няколко места вследствие употребеното огнестрелно оръжие.

След инцидента се провело служебно разследване, според което в преследването участвали около 35 полицаи, но била установена самоличността

само на 29 от тях. Останалите не били разпознати. При огледа на автомобила на нарушителя били открити 16 дупки от куршуми и около 5 сантиметрова деформация на задния калник, предизвикана най-вероятно от куршум с изменена траектория. Били счупени задното и предното стъкло. В автомобила били намерени само 2 куршума, а трети бил изваден от крака на нарушителя. Назначена била балистична експертиза на 33 служебни оръжия, които били иззети.

Пострадалият получил наранявания в крака, гърдите, ръката, задните части. След инцидента бил отведен в болница, където прекарал 9 дни. Впоследствие получил психични проблеми, които били свързани с предишно негово депресивно състояние. Установено било, че не бил въоръжен и не бил употребил алкохол. Той обяснил своето поведение с факта, че управлявал лекия си автомобил с висока скорост и не могъл да спре на сигнала на светофара, както и на подадения от полицаите. След като преминал кръстовището, започнали да стрелят след него и да го преследват, което го изплашило и той побягнал.

Полицаяте обяснили, че се включили в преследването, тъй като получили съобщение по радиостанцията от командния център, че се преследва нарушител, който можел да представлява заплаха и може би е въоръжен. Полицаят, който стрелял в предното стъкло на автомобила посочил, че лицето протегнало ръка към жабката и той изтълкувал този жест като опит да вземе намиращо се там огнестрелно оръжие.

Образувано било предварително производство срещу 7 полицаи. По-късно те били оправдани от съда, понеже разследването не могло да установи със сигурност от чие оръжие бил изстрелян куршумът, изваден от тялото на пострадалия, тъй като не съвпадал със следите на нито едно от подложените на експертиза 33 оръжия. Другите два куршума, намерени в автомобила на пострадалия, съответствали на пистолетите на двама от обвинените полицаи, но не можело да се докаже категорично, че те са го наранили. Съдът решил, че полицаите са използвали оръжие правомерно, тъй като целта била да бъде спрян нарушителят, понеже имало основателно съмнение, че е криминален престъпник. Основателното съмнение, според гръцкия съд, било предизвикано от мястото на нарушението – пред Американското посолство, където по това време имало засилени мерки за сигурност.

Две години след инцидента срещу Макарацис било образувано предварително производство за причиняване на пътно транспортни произшествия и нанесени щети на други превозни средства по време на преследването. Осъден бил на

40 дни лишаване от свобода.

Анализ на случая

ЕСПЧ приема, че в дадения случай е налице нарушение на чл. 2 от КЗПЧОС от страна на гръцката полиция, макар пострадалият да не е починал.

На първо място ЕСПЧ изтъква **пропуски в националното законодателство**, регламентиращо използването на сила от полицейските органи и провеждането на полицейски операции.

По време на извършване на деянието – 1995 г., гръцкото законодателство, регламентиращо използването на сила и огнестрелно оръжие, не било актуализирано. В него действали анахронични разпоредби от 1943 година, които не били ориентирани към защита живота на гражданите, били те и нарушители. Те позволявали употреба на огнестрелно оръжие в широк диапазон от случаи без да се държи сметка за последиците. Нямаło правни регламентации, които да посочват начина на използване на огнестрелно оръжие при провеждане на полицейски операции, както и ръководни указания по отношение на планирането им и контрола върху тях.

ЕСПЧ смята, че на полицията като институция е възложено да опазва реда и сигурността включително чрез използване на физическа сила и огнестрелно оръжие. Поради това трябва да е налице адекватна правна и административна рамка за това и ефективна система на противодействие срещу произвол и злоупотреба с правомощия особено в случаи, когато тяхното използване може да бъде избегнато. Затова полицейските служители не трябва да бъдат оставяни в правен вакуум, независимо дали действат при планирана полицейска операция, или реагират спонтанно, преследвайки лице, смятано за опасно. Трябва да бъдат дефинирани и лимитативно изброени обстоятелствата, при които може да бъде употребено огнестрелно оръжие в съответствие с международните стандарти в тази област. Действащата тогава правна рамка не е била достатъчна за да осигури необходимото ниво на законова защита на правото на живот на гражданите, което се изисква в днешните демократични общества в Европа. Едва през 2003 г. гръцкото законодателство отговаря на тези изисквания.

На второ място ЕСПЧ смята, че е била необходима **по-добра организация на операцията по задържането**, въпреки че тя е осъществена при спонтанно възникнала ситуация., която обаче се случва често и има рутинен характер.

Нарушителят, управлявайки автомобила си с голяма скорост на охранявано място в центъра на столицата и не спирайки на светофара и на подаден сигнал от полицаите, е бил неконтролируем и опасен. Той създаде заплаха за техния живот, както и за живота на други граждани. Възникналата ситуация с неговото преследване, обаче, провокирала още по-голяма бъркотия и поставила в опасност живота на още повече хора. По това време в Гърция оперативната обстановка била усложнена, поради терористичната активност на групата „17 ноември“, извършила редица престъпления, включително убийства на американски представители. Ето защо ситуацията по разглеждания случай се различава от обикновената, представляваща задържане на водач на МПС, преминал на червен сигнал на светофара. С неадекватните си действия пострадалият създаде заблуждение у полицаите, които искрено вярвали, че срещу тях е изправен опасен престъпник и имат право да използват огнестрелно оръжие срещу него. Да се приеме обратното означава правоохранителните органи да бъдат поставени в невъзможност да изпълняват своите задължения.

Въпреки това обаче са допуснати множество нарушения, които са в причинна връзка с настъпилите резултати.

Неуточнен е броят на полицаите, участвали в преследването и засипали автомобила и пострадалия с град от куршуми (над 30), което е и една от причините ситуацията да излезе извън контрол. Стреляно било не само с пистолети, но и с револвери и автомати. Шестнадесетте куршума, с които бил поразен автомобилът на пострадалия, не са били насочени към гумите, какъвто е най-ефективният начин той да бъде спрял, а били в посока нагоре и напред. Това показва липса на достатъчно положени усилия за защита правото на живот на нарушителя.

Организацията и контролът върху провежданата операция за задържане не са били на добро ниво, особено като се имат предвид подвеждащите указания на командния център и липсата на ясни разпореждания.

Част от полицаите се присъединили и участвали в преследването по собствена инициатива, напусвайки постовете си, без да получат никакви инструкции.

ЕСПЧ отчита непредсказуемостта в поведението на нарушителите и трудните условия, в които действа полицията в съвременното общество. Взема се предвид и фактът, че тази операция не е предварително организирана и подготвена, а е възникнала спонтанно. Въпреки това, тя е от такъв тип, че изисква организирани, а не хаотични действия. Затова трябва да са налице предварителни ука-

зания или регламенти как да се действа в подобни рутинни и често срещащи се ситуации, каквито не били на разположение на гръцката полиция към момента на инцидента. Полицаяте имали широко поле за самостоятелно действие и преценка.

Според ЕСПЧ задължението за защита на правото на живот съдържа имплицитно изискването за определена форма на **ефективно официално разследване** на случаите, при които са убити лица в резултат от използване на сила при опит за тяхното задържане (чл. 1 и 2 от КЗПЧОС). Основната цел на такова разследване е да се обезпечи ефективното прилагане на вътрешното законодателство, гарантиращо правото на живот, а при участие на държавни служители - да се ангажира тяхната отговорност за настъпилата смърт.

ЕСПЧ посочва следните изисквания за ефективност на разследването:

- Държавните органи са длъжни да задействат производството за разследване на подобни случаи по собствена инициатива. Те нямат право да оставят наследниците на убитите да преценяват дали да подадат или не официално оплакване.

- Отговорните за разследването лица трябва юридически и фактически да са независими и безпристрастни.

- Държавните органи са длъжни да предприемат всички действия за обезпечаване на относимите към случая доказателства, включително показания на свидетели-очевидци и съдебни експертизи.

- Заключениеята на разследването трябва да се основават на цялостен, обективен и безпристрастен анализ на всички релевантни факти и да прилагат съответстващия на предвидения в член 2, алинея 2 от КЗПЧОС стандарт за “абсолютната необходимост”.

- Всеки пропуск на разследването, който затруднява установяването на обстоятелствата по делото или отговорното лице, може да доведе до нарушаване на неговата ефективност.

Разгледаните по-горе случаи са съпътствани и с неефективни действия по разследването, извършено от съответните компетентни органи. Така например по делото Макарацис срещу Гърция е било проведено административно разследване, а по-късно и наказателно производство срещу 7 полицаи, които били оправдани. Били разпитани множество свидетели и назначени различни експертизи. Европейският съд обаче, е констатирал следните нарушения в процеса на разследването:

- Гръцкият съд е оправдал обвинените поради невъзможността по несъмнен

начин да се докаже, че именно те, измежду всички останали, са наранили пострадалия. Същевременно не са били предприети всички възможни мерки за идентифициране на участвалите в преследването полицаи.

- Не е бил изискан списък на всички служители, които били на смяна в съответното време в района на преследването.

- Не са били открити и иззети всички оръжия.

- Обект на експертиза били само 2 куршума, намерени на местопроизшествието, както и на извадения куршум от тялото на пострадалия. Наличието на множество следи от куршуми по автомобила, безразборната стрелба и наличието на няколко огнестрелни рани по тялото на пострадалия предполагат оценка, събиране и проверка на по-сериозни по количество веществени доказателства.

По делото Начова и други срещу България Европейският съд също е констатирал редица пропуски в проведеното разследване. Нещо повече, Европейският съд напомня, че подобно поведение от страна на държавните органи в България е констатирано вече по предходни дела срещу страната (Великова с/у България, № 41488/98, ЕКПЧ 2000-VI и Ангелова срещу България). То представлява тревожен проблем, тъй като хвърля сериозни съмнения върху обективността и безпристрастността на българските правоохранителни органи. Съдът е посочил следните пропуски:

- Органите, извършили разследването на смъртта на пострадалите, са преценявали законосъобразността на поведението на служителите съобразно посочения Устав на военна полиция, а не са взели предвид тълкувателно решение № 12/1973 на Върховния съд на РБ на чл.12 НК. Разследващите органи не са разглеждали релевантни въпроси, като например знанието, че пострадалите не са били въоръжени и не са представлявали опасност за никого, целесъобразността на взетото решение за изпращане на група от тежко въоръжени полицейски служители в преследване на двама мъже, чието престъпление е било самоволното отклонение от военна служба.

- Не били извършени редица абсолютно необходими и очевидни действия по разследването. При огледа на местопроизшествието не са посочени характеристиките на терена, не са направени нужните измервания, не е извършен следствен експеримент. Без подобни действия не е било възможно да се проверят показанията на полицейските служители относно събитията.

- Държавните органи не са дали задоволително обяснение на твърде

значими и относими факти, като например, че единият пострадал е бил застрелян в гърдите, гилзите са били намерени в двора на съседа, само на няколко метра от мястото, на което пострадалите са паднали, ръководителят на операцията е използвал явно прекомерна сила чрез автоматичната си стрелба.

Предвид гореизложеното могат да бъдат изведени редица международни стандарти, свързани със задържане на лица, заподозряни в извършване на престъпления. ЕСПЧ отчита факта, че в полицейската дейност винаги е налице елемент на изненада и не може да се изисква предвиждане на всички усложнения, които могат да настъпят при подобни полицейски операции. Спазването на тези стандарти обаче, трябва да бъде предмет на доказване и преценка от органите, извършващи разследване при причиняване на смърт на лице в процеса на неговото задържане. Те се изразяват в следното:

Нормативни стандарти

Разпоредбите на вътрешното право следва да определят основанията за правомерно използване на огнестрелно оръжие от полицията при задържане на лице като се отчитат:

- сериозността на престъплението, което се предполага, че е извършено;
- опасността на лицето и заплахата, която то представлява за полицейските служители и обществото;
- неизбежността с оглед защита на собствения живот или живота на другото;
- условията на абсолютна необходимост - използването да бъде строго съразмерно с оглед конкретните обстоятелства;
- липсата на абсолютна необходимост, когато е известно, че лицето не представлява заплаха за живота или здравето и не е заподозряно в извършване на престъпление, свързано с насилие, дори ако използването на сила, причиняваща смърт, може да доведе до осуетяване на възможността за задържането му;
- прилагането на стеснително тълкуване на правните норми, регламентиращи материята, предвид основополагащия характер на правото на живот.

Следва да бъдат разработени **методически указания или инструкции** относно провеждането на полицейски операции за задържане на лица при типични, често повтарящи се, ситуации – преследване на правонарушители, извършване на заградителни мероприятия, проверки на МПС, помещения и други.

Стандарти, свързани с използване на оръжие при провеждане на полицейски операции за задържане на лица

При планирането и подготовката на дадена полицейска операция за задържане на лице, заподозряно в извършване на престъпление, следва да се имат предвид следните критерии за **законосъобразност на използваната сила**:

- извършеното престъпление от лицето, което се задържа;
- личността на заподозрения и наличието на основателна заплаха за полицейските служители.

Необходимо е **предварително планиране** на:

- допустимостта и момента на използване на огнестрелно оръжие, ако лицето се опита да избяга;
- действия на полицаите в случай на непредвидена намеса или други неочаквани събития;
- гаранции срещу произволно използване на сила, злоупотреби или погрешно възприемане на ситуацията;
- други начини за извършване на задържането - без използване на насилие или огнестрелно оръжие.

При планирането и провеждането на полицейски операции за задържане на лица, извършили престъпления, следва да **бъдат предвидени гаранции срещу използването на оръжие или сила**, вследствие на които може да настъпи смърт на обекта на задържането, дори и да се окаже, че не е невъзможно да бъде осъществен арест, в случаите когато:

- лицето е заподозряно в извършване на престъпление, несвързано с насилие;
- предварително е известно, че лицето не може да застраши живота или физическата неприкосновеност на полицейските служители (например – твърде висока или ниска възраст, пол, ръст и телосложение и други);
- лицето не представлява голяма обществена опасност – не е криминално проявено, ползва се с добро име в обществото;
- с поведението си лицето не създава заплаха за полицейските служители или за останалите граждани;
- не е въоръжено;

Правоприлагащите органи трябва да бъдат **обучени**:

- да преценяват дали съществува или не абсолютна необходимост от използване на огнестрелно оръжие съгласно предвидените основания, посочени в съответните правила;
- да отчитат приоритета на зачитането на човешкия живот като основна ценност.

Използвана литература

1. Джил, Дж., М. Стайлс Смъртни случаи след употреба на огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи. – Джърнал ъф фореетсик сайънсиз, т.54, 2009, №1 (превод от английски език)
  2. Доклади на Български хелзински комитет за 2006, 2007, 2008, 2009 г.
  3. Иванов, В. Л. Тимчев. Използване на оръжие от полицейските органи., С.,2001
  4. Йотов, Д. Основни международни стандарти по правата на човека.,С., 1997.
  5. Правата на човека и полицията. Наръчник за обучение с практическа насоченост. С., 2002.
  6. Правата на човека и полицейската практика в България. Опит за отговори на някои съществени въпроси. С., 2000.
- *
- *   *
7. Начова и други срещу България – Решение на Европейския съд по правата на човека от 6 юли 2005
  8. Макарацис срещу Гърция- решение на Европейския съд по правата на човека от 20 декември.2004
  9. Маккан и други срещу Великобритания – решение на Европейския съд по правата на човека от 27 Септември 1995